

Θανάσης Καλαφάτης

‘Ο Κώστας Παπαϊωάννου και ἡ σχέση του μέ τό Πανεπιστήμιο Πειραιῶς

Μέ τήν παρούσα ἐργασία πού ὁ πιό δόκιμος τίτλος της θά ἦταν «‘Ο Κώστας Παπαϊωάννου και ἡ σχέση του μέ τήν ‘Ανωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν και τήν ‘Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιῶς», επιχειρεῖται νά ἐξετασθεῖ ἡ θέση τοῦ μεγάλου διανοητῆ στό ἐκπαιδευτικό σχῆμα τῶν βιομηχανικῶν Σχολῶν τοῦ Πειραιᾶ, πού ὑπῆρξαν προπάτορες τοῦ σημερινοῦ Πανεπιστημίου Πειραιῶς, και νά παρουσιασθεῖ τό ἐπιστημονικό και ἐρευνητικό του ἔργο στή διάρκεια τῆς θῆτευσῆς του σέ αὐτές τίς Σχολές, τήν περίοδο 1950-1960.¹

Πρόθεσή μας δέν εἶναι ἀπλῶς και μόνο ἡ ἱστορική ἀνασυγκρότηση τῆς προσφορᾶς τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου τῆ δεδομένη περίοδο στό συγκεκριμένο χῶρο, ἀλλά ἡ ἀνάδειξη ὅλης τῆς πνευματικῆς ἀτμόσφαι-

*‘Ο Θανάσης Καλαφάτης γεννήθηκε τό 1941 στή Λευκάδα. Τελευταῖο βιβλίο του: *Οἱ ‘Εβραῖοι τῆς Κέρκυρας και τό πέρασμά τους ἀπό τή Λευκάδα πρὸς τό ‘Αουσβιτς, Ἰούλιος 1944* (Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο ‘Ελλάδος 2002).*

¹ Ἡ Σχολή ἰδρύεται τό 1938 μέ τήν ὀνομασία «Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν» και ἔδρα τήν ‘Αθήνα. Ἰδρυτικά μέλη ἦταν ὁ Σύνδεσμος ‘Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνῶν και ὁ Σύνδεσμος Ἀωνύμων Ἐταιρειῶν. Σκοπός τῆς Σχολῆς, σύμφωνα μέ τό Β.Δ. τῆς 10.12.38 ἦταν νά «[...] παράσχει μίαν συμπληρωματικήν εἰδικήν μόρφωσιν, ἀνεξαρτήτως τυπικῶν προσόντων, ἰδίως εἰς τούς ἐν ἐνεργείᾳ ὑπαλλήλους τῶν ‘Ελληνικῶν Ἐπιχειρήσεων [...]». Τό 1941 μετατρέπεται σέ Ἄνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν. Ἡ Σχολή συστήθηκε ὡς νομικό πρόσωπο ἰδιωτικοῦ δικαίου και διευθύνεται ἀπό Διοικητικό Συμβούλιο. Χάρις στίς προσπάθειες τοῦ Ε. Χαριλάου, προέδρου τοῦ ΣΕΒΒ και τοῦ Στράτου Παπαϊωάννου, ἡ Σχολή θά ξεπεράσει τίς δυσκολίες τῆς ἀρχικῆς περιόδου και μέ τά διατάγματα τῆς 27ης Σεπτεμβρίου 1945 «περὶ ὀργανώσεως τῆς Ἄνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν» ὡς και τά ὑπ’ ἀριθμ. 800/1948 και 1245/1949 θά ὀλοκληρώσει τή συγκρότησή της και θά διατηρηθεῖ ὡς νομικό πρόσωπο ἰδιωτικοῦ δικαίου. Τό 1958 θά μετατραπεῖ σέ Ἄνωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιῶς και ἡ ἔδρα της θά μεταφερθεῖ στόν Πειραιά. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1966, θά γίνει νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου και τό 1989 θά μετατραπεῖ στό σημερινό Πανεπιστήμιο Πειραιῶς (Βλέπε Θ. Καλαφάτη «Σελίδες ἀπό τήν ἱστορία τοῦ Πανεπιστημίου Πειραιῶς» (ἀνέκδοτη εἰσήγηση), πρῶτο Συνέδριο Ἱστορίας και Πολιτισμοῦ τοῦ Πειραιᾶ, Πανεπιστήμιο Πειραιᾶ, Πειραιᾶς 2003).

ρας τῆς διακίνησης τῶν ἰδεῶν πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καί φιλοσοφικῶν, πού μποροῦν νά μᾶς βοηθήσουν στήν κατανόηση μιᾶς πρώιμης ἐλληνικῆς περιόδου, στή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου.

Τό κείμενο μοιράζεται σέ τρία μέρη. Στό πρῶτο θά ἐπιχειρηθεῖ νά διερευνηθεῖ ἡ σχέση τῆς οἰκογένειας Παπαϊωάννου μέ τό πρότυπο Ἐμπορικῶν καί Βιομηχανικῶν σχολῶν πού ἐπιχειρεῖται νά εἰσαχθεῖ στήν Ἑλλάδα ἀπό τίς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα. Στό δεύτερο θά ἐξετασθεῖ ἡ πνευματική καί ἐρευνητική προσφορά τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου στό χῶρο τῶν Βιομηχανικῶν Σχολῶν καί στό τρίτο ἡ παρουσία του ὡς ἀκαδημαϊκοῦ δασκάλου.

I

Ὁ Κώστας Παπαϊωάννου εἶναι γιός τοῦ Στράτου Παπαϊωάννου, πρώτου κοσμήτορα τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, καθηγητῆ Λογιστικῶν στήν ἴδια Σχολή καί οὐσιαστικά ὀργανωτῆ τῆς Βιομηχανικῆς Σχολῆς ἀπό τό 1943 μέχρι τό 1959.² Ὁ Στράτος Παπαϊωάννου εἶναι ἓνας ἀκτιβιστής τῆς ἐκπαίδευσης, πού κινεῖται στήν ἀριστερή βενιζελική πτέρυγα, καί ἀργότερα θά προσχωρήσει στόν ΕΛΔ τοῦ Ἀλέξανδρου Σβώλου. Ὁ πατέρας τοῦ Στράτου Παπαϊωάννου καί παππούς τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου Κωστής Παπαϊωάννου θά διατελέσει καθηγητής τῶν ἐμπορικῶν μαθημάτων στή Βιομηχανική καί Ἐμπορική Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, πού ἰδρύθηκε τό 1894 ἀπό τόν Ὅθωνα Ρουσσόπουλο καί τόν Γιάννη Γεράκη —ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καί δάσκαλος τοῦ Στράτου Παπαϊωάννου στό Γυμνάσιο— καί ἡ ὁποία λειτούργησε οὐσιαστικά μέχρι τό 1920.³ Ἡ Ἀκαδημία εἶχε ἀρχικά δύο βαθμίδες σπουδῶν: Προπαιδευτικό Σχολεῖο μέ διετή φοίτηση κοινή γιά ὅλους τούς σπουδαστές, μετά ἀπό τό ὁποῖο οἱ μαθητές εἶχαν δυνατότητα ἐπιλογῆς τῆς Ἐμπορικῆς ἢ τῆς Βιομηχανικῆς Σχολῆς, ὅπου ἡ φοίτηση ἦταν διετής.⁴ Στήν οὐσία ἐπρόκειτο γιά μιᾶ Μέση Σχολή, μέ

² Βλ. *Νέα τῆς ΑΣΒΣ* (Ἀνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν), τχ. 12, ἔτος Β' 1954-1955, σ. 3-10, καθώς καί *Πρακτικά Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν*, 1938-1948, Συνεδρίαση 20ῆ, 28.7.1943. Κατά τή συνεδρίαση αὐτή ὁ Στράτος Παπαϊωάννου θά διοριστεῖ ἀπό τό Δ.Σ. καθηγητής στήν ἔδρα τῆς Τεχνικῆς τῶν Συναλλαγῶν καί Λογιστικῆς.

³ Βλ. Στράτος Παπαϊωάννου, «Ἐνα πρωτοποριακό ἴδρυμα καί ἡ ἐποχή του: Ἡ Ἐμπορική καί Βιομηχανική Ἀκαδημία», *Σπουδαί* 1950-1951, σ. 236-254.

⁴ Στό ἴδιο.

έντονο τόν προσανατολισμό τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσης. Σκοπός τῆς ἦταν ἡ θεωρητικὴ ἐκπαίδευση καὶ πρακτικὴ ἐξάσκηση τῶν στελεχῶν τῶν Βιομηχανικῶν καὶ τῶν Ἐμπορικῶν Ἐπιχειρήσεων.⁵

Ὁ Κωστής Παπαϊωάννου παίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἀκαδημίας, ὀπίπλα σέ σημαντικούς καθηγητές ὅπως τόν Γιώργο Κοφινᾶ, τόν Σταμάτη Σταματιάδη (ὁ περίφημος ἀγωνιστὴς τοῦ δημοτικισμοῦ Ἐλισσαῖος Γιαννίδης), τόν Κλεάνθη Φιλάρετο, τόν ἱστορικὸ Σπυρίδωνα Λάμπρο, τούς Σ. Χασιώτη, Ε. Τσίλερ κ.ἄ. Στὸ Ἐμπορικὸ τμῆμα τῆς Σχολῆς, ὅπου ὁ Κωστής Παπαϊωάννου εἶναι Διευθυντής, εἰσάγονται ἀπὸ τόν ἴδιο νέοι τρόποι διδασκαλίας τῶν ἐμπορικῶν μαθημάτων ὡς περιπατητικὲς συνομιλίες, γραφεῖα πρακτικῶν ἐφαρμογῶν καὶ ἡ περιπτωσιακὴ μέθοδος, πού Γάλλοι καὶ Ἀμερικανοὶ πρωτοεφάρμοσαν λίγα χρόνια νωρίτερα.⁶

Τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τῆς Ἀκαδημίας πού ἔχει διασωθεῖ γιὰ τὸ ἔτος 1910-1911, ἀκολουθεῖ μὲ μικρὲς παραλλαγές τὸ μέχρι τότε περίγραμμα τῆς École des Hautes Études Commerciales τῶν Παρισίων.

Ἡ Ἀκαδημία θά σταθεῖ τὸ πρότυπο, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ ἐμπορικὴ τάξη τοῦ Βόλου, πού ἀναπτυσσόταν γοργά μὲ ἐπικεφαλῆς τόν Ἐμπορικὸ Σύλλογο, ἰδρύει τὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ Βόλου, τῆς ὁποίας θά διατελέσει τὴν περίοδο 1920-1927 καθηγητὴς ὁ Στράτος Παπαϊωάννου.⁷

Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νά κάνουμε ὀρισμένους παραλληλισμούς ἀνάμεσα στὸ Ἐμπορικὸ Τμῆμα τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴν Ἀνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν.

Ἡ Ἐμπορικὴ καὶ Βιομηχανικὴ Ἀκαδημία ἰδρύεται τὸ 1894, σέ μιά ἐποχὴ πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀποδιάρθρωσης καὶ βρίσκει τὴν ὀρμὴ τῆς μετὰ τὴν ταπεινωτικὴ ἥττα τοῦ 1897, ὡς μιά γενικότερη πολιτισμικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀντίδραση. Ἡ Σχολὴ Βιομηχανι-

⁵ Στό ἴδιο.

⁶ Γιὰ τὴν περιπτωσιακὴ μέθοδο (case system), βλέπε ἰδιαίτερα «Σχοποὶ - Κατευθύνσεις - Ἰδανικά τῆς Σχολῆς» (ὁμιλία τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Στράτου Κ. Παπαϊωάννου), Ἔκδοση Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1947-1948, σ. 11-14.

⁷ Βλ. σημ. 3 καὶ Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος «Ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ τοῦ Βόλου» (1900-1977) συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς, Ἐταιρεία Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν, Βόλος 1992 καὶ Τὰ Νέα τῆς ΑΒΣ, τχ. 4 (33), ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1958-1959, σ. 95.

κῶν Σπουδῶν, τήν ὁποία θά διαδεχθεῖ ἡ Ἐνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, ἰδρύεται τό 1938 μιά ἐποχή δύσκολη, ὅπου ἡ δημοκρατία ἔχει ὑποχωρήσει καί ἡ κοινωνία κλυδωνίζεται ἐπικίνδυνα.⁸

Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1943, ὅταν θά ὑπάρξει ἕνα καινούργιο κλίμα, καθῶς διαφαίνεται ἡ αὐγή τῆς νέας ἐποχῆς, ἡ Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν παίρνει μιά καινούργια τροχιά. Ὁ πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς Ἐπαμεινῶνδας Χαρίλαος θά καλέσει τό ἔτος αὐτό τόν Στράτο Παπαϊωάννου, προκειμένου ὁ τελευταῖος νά τοῦ προτείνει ἕνα νέο σχέδιο γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς Σχολῆς.⁹ Τό νέο σχῆμα τῆς Βιομηχανικῆς Σχολῆς, πού θά ἰσχύσει ἀπό τό 1945 καί μετά, θά ἀκολουθεῖ τό μοντέλο τῶν Ἀνώτερων Ἐμπορικῶν Γαλλικῶν Σχολῶν προσαρμοσμένο στίς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἐποχῆς, μέ τήν υἰοθέτηση νέων ἐκπαιδευτικῶν πρακτικῶν.¹⁰

Τά μαθήματα διακρίνονται σέ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες-κύκλους: Οἰκονομία-Κοινωνία-Τεχνική καί ἀρχίζει νά ἐφαρμόζεται ἡ περιπτωσιακή μέθοδος, μέ μεγάλη καινοτομία τῆ δημιουργία Κέντρων Σπουδῶν, ὅπως τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν, Τουρισμοῦ, Ναυτιλίας κ.λπ.¹¹

Ἡ Ἐμπορική καί Βιομηχανική Ἀκαδημία δέν ὑπῆρξε μόνο μιά πρωτοπόρα τεχνική σχολή, ἀλλά καί ἕνας χῶρος ἐλεύθερης διακίνησης ἰδεῶν καί προάσπισης τοῦ δημοτικισμοῦ. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τά Κέντρα Σπουδῶν ἔρχονται νά παίξουν ἕνα παρόμοιο ρόλο μέ τήν Ἐμπορική καί Βιομηχανική Ἀκαδημία καί ἰδιαίτερα τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν μέ τό ὅποιο, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, συνδέθηκε στενά ὁ Κώστας Παπαϊωάννου.¹²

⁸ Βλ. παραπάνω, σσμ. 1.

⁹ Βλ. παραπάνω, σσμ. 2.

¹⁰ Βλ. σσμ. 2 καί Θ. Καλαφάτης «Ἱστορία τοῦ Πανεπιστημίου Πειραιῶς», εἰσήγηση στό Σεμινάριο «Ἐξειδίκευση Φοιτητῶν Πτυχιούχων ΑΒΕΙ, καί ὑπαλλήλων πανεπιστημιακῶν βιβλιοθηκῶν στήν Ὄργάνωση καί Λειτουργία Ἱστορικοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ἀρχειοῦ καί χρήση νέων πακέτων Η/Γ», Κέντρο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν καί Τεχνηρῶς Ἀρχειῶν Πανεπιστημίου Πειραιῶς (ΚΙΕΤΑΠΠ) καί Ἑλληνική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία, Πειραιῶς 15.2.2000-16.3.2000.

¹¹ Στό ἴδιο.

¹² Τά Κέντρα Σπουδῶν ἀποτελοῦν μιά σημαντική ἐκπαιδευτική καινοτομία. Τό 1952 ἰδρύεται τό Κέντρο Στατιστικῆς Ἐκπαιδεύσεως, μέ πρόεδρο τόν Σ. Ἀγαπητίδη. Τό 1956 τό Κέντρο Ὄργάνωσης καί Διοικήσεως μέ πρόεδρο τόν Ι. Χρυσόχοῦ, καθῶς καί τό Κέντρο Τουριστικῆς Ἐκπαιδεύσεως μέ πρόεδρο τόν Κ. Σημαντήρα, ἐνῶ τό 1958 ἰδρύονται τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν μέ πρόεδρο τόν Χ. Ἀγαλλόπουλο καί τό Κέντρο Ναυτιλιακῶν Σπουδῶν μέ πρόεδρο τόν Ε. Γεωργαντόπουλο. Γιά τά Κέντρα βλ.

Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι μέσα σέ αὐτή τήν οἰκογενειακή παράδοση μεγάλωσε καί ἀναπτύχθηκε ὁ Κώστας Παπαϊωάννου, πού γεννήθηκε στό Βόλο τό 1925. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀργότερα στό Παρίσι, τή δεκαετία τοῦ 1960, ὁ Κ. Παπαϊωάννου θά γίνει chargé de cours στήν École des Hautes Études Commerciales.

II

Τό 1950 κυκλοφορεῖ τό *Σπουδαί*, περιοδική ἔκδοση τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν. Τό *Σπουδαί*, ἔρχεται ὡς συνέχεια τῆς προηγούμενης ἔκδοσης τῶν *Νέων Δρόμων*,¹³ ἐπίσημη ἔκδοση τῆς Σχολῆς τήν περίοδο 1938-1946. Τό *Σπουδαί*, θά διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στήν προαγωγή τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς σκέψης στή χώρα μας. Εἶναι τό μακροβιότερο οἰκονομικό περιοδικό καί ἐξακολουθεῖ νά κυκλοφορεῖ ἀκόμη.

Τό *Σπουδαί* ἔχει ὡς κύριους στόχους νά καλύψει τό οὐσιῶδες κενό τῆς οἰκονομικῆς γραμματείας, νά προωθήσει τήν οἰκονομική ἀνασυγκρότηση καί ἀνάπτυξη τῆς χώρας καί νά δώσει ἕνα βῆμα ἔκφρασης στούς νέους Ἕλληνες ἐπιστήμονες μέσα καί ἔξω ἀπό τή χώρα.¹⁴

Ὁ Κώστας Παπαϊωάννου, μαζί μέ τούς Νίκο Πολύζο, Ἀριστομένη Προβελέγγιο καί Γιώργο Βλάχο, θά εἶναι ἀπό τούς νέους ἐλπιδοφόρους ἐπιστήμονες τῶν ὁποίων θά ἀρχίσουν νά φιλοξενοῦνται οἱ ἀπόψεις στίς στήλες τοῦ περιοδικοῦ *Σπουδαί*.¹⁵

Κέντρο Στατιστικῆς Ἐκπαίδευσης, Ἐκδοση Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, ἀκαδημαϊκό ἔτος 1952-1953, *Κέντρο Ὁργάνωσης καί Διοίκησης*, Ἐκδοση Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, ἀκαδημαϊκό ἔτος 1958-1959, *Κέντρο Τουριστικῆς Ἐκπαίδευσης*, Ἐκδοση Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, 1958 καί Χ. Ἀγαλλόπουλου, *Τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν*, Ἐκδοση Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, ἀκαδημαϊκό ἔτος 1957-1958.

¹³ Οἱ *Νέοι Δρόμοι* ἦταν ὄργανο μιᾶς συντηρητικῆς πολιτικῆς ὁργάνωσης πού συνδέονταν μέ μεγάλη μερίδα τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κόσμου πού σχετίζονταν μέ τή διεύθυνση τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων καί Βιοτεχνῶν. Μέ τήν ἴδρυση τῆς Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν ἀπό τόν ΣΕΒΒ, οἱ *Νέοι Δρόμοι* ἔγιναν αὐτόματα τό ἐπίσημο ὄργανο τῆς νέας Σχολῆς. Γιά τό περιοδικό βλ. ἰδιαίτερα *Πρακτικά Δ.Σ τῆς Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν 1938-1948* καί μικροφωτογραφημένο ὑλικό ἐκτός ἀρχείου, μικροταινία 256-257, Ἱστορικό Ἀρχεῖο ΕΤΕ.

¹⁴ Βλ. ἰδιαίτερα σ. 1-2 «Ἡ Ἐκδόσή μας» στό *Σπουδαί*, Α' 1950-1951 καί Θ. Καλαφάτη «*Σπουδαί 1950-1977*. Τό ἐπίτευγμα καί τά ὄρια μιᾶς Πανεπιστημιακῆς Ἐκδόσεως» ὅ.π., σμμ. 10.

¹⁵ Βλ. «Περιεχόμενα τῶν τριάντα ἔξι τόμων 1951-1986», ἐπιμ. Ἄγγελος Νίνος, περ. *Σπουδαί*, Πειραιάς 1987.

Εἰδικότερα ὁ Κώστας Παπαϊωάννου τήν περίοδο 1950-1960 δημοσιεύει στά ἑλληνικά τά πρῶτα του ἔργα στό περιοδικό *Σπουδαί*, παρουσιάζοντας συστηματικά ὅλους τούς ἄξονες τοῦ μετέπειτα ἔργου του.

Τό πρῶτο κείμενο πού δημοσιεύεται στό περιοδικό *Σπουδαί* εἶναι «Ὁ Ἄνθρωπος καί ὁ Ἴσκιος του» τό 1951, πού καλύπτει τίς ἐπεξεργασίες του γιά τόν Εὐρωπαϊκό Οὐμανισμό. Θά ἀκολουθήσουν τά κείμενα: «Τό ὀλοκληρωτικό κράτος καί ἡ ταξική κοινωνία» (*Σπουδαί* 1954) καί τό «Βιομηχανία καί Κοινωνία» (*Σπουδαί* 1955), τά ὅποια μαζί μέ τό «Hegel καί Marx», τό «Ἡ θεωρία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ», (Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, 1959) καί τό «Θεωρία τῆς Κοινωνικῆς Ἐξέλιξης» συναπαρτίζουν τό γενικότερο ἔργο του *Τά θεμέλια τοῦ Μαρξισμού*, πού καλύπτει ἐπεξεργασίες πάνω στό διάλογο Χέγκελ καί Μάρξ.

Τήν ἴδια ἐποχή δημοσιεύει τό «Θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης. Μύθος καί πραγματικότητα» (*Σπουδαί* 1955) καί τό «Τάξεις καί πάλη τῶν τάξεων» (*Σπουδαί* 1961), τά ὅποια συνιστοῦν κριτική στόν ἱστορικό ντετερμινισμό τοῦ Μάρξ.

Τέλος, τήν περίοδο 1956-1959, δημοσιεύει σέ συνέχειες στό περιοδικό *Σπουδαί* τή «Γένεση τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Οἰκονομική ὑπανάπτυξη καί κοινωνική ἐπανάσταση», ὅπου ἐκθέτει τήν κριτική του στόν λενινισμό.¹⁶ Εἶναι προφανές ὅτι οἱ βασικές κατευθύνσεις τοῦ ἔργου του, ὁ διάλογος μέ τίς δύο ἐκδοχές τοῦ οὐμανισμοῦ, ὁ διάλογος Χέγκελ καί Μάρξ καί ἡ κριτική ἀντιμετώπιση τῆς λενινιστικῆς περιόδου, καλύπτονται μέσα ἀπό τά δημοσιεύματα στό περιοδικό *Σπουδαί*.¹⁷

Τά περισσότερα κείμενα πού δημοσιεύονται στό περιοδικό *Σπουδαί* θά ἐκδοθοῦν αὐτοτελῶς ἀπό τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀνώτατης Βιομηχανικῆς Σχολῆς. Ἐπίσης, κάποια κείμενά του στά

¹⁶ Τό ἔργο αὐτό θά ἀποσπάσει τόν ἔπαινο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τό 1960, ὕστερα ἀπό σχετική ἐκθεση πού συντάχθηκε ἀπό τόν Γενικό Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Α. Κ. Ὀρλάνδο. Βλ. φάκελο ἀπονομῆς ἐπαίνου στόν Κώστα Παπαϊωάννου τό ἔτος 1960. Ἀρχεῖα Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

¹⁷ Γιά μιά πλήρη ἐργογραφία τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου βλ. Νίκος Τζ. Σέργης, Ἐπί τῆν Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας στήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Ὁ Κώστας Παπαϊωάννου ἀπέναντι στόν «μηδενισμό τοῦ Πνεύματος», Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2006 καί Κώστας Παπαϊωάννου, Ἐπί τόν Ἀρχαιοελληνικό στόν Εὐρωπαϊκό Οὐμανισμό, ἐπιμ. Θανάσης Καλαφάτης, Ἐκδοση Πανεπιστημίου Πειραιῶς, Πειραιῶς 2004.

αγγλικά ή τά γαλλικά θά δοῦν τό φῶς στήν ἐνημερωτική ἔκδοση *Νέα τῆς Α.Β.Σ.Π.*¹⁸

Τό *Σπουδαί* δέν ἔχει εὐρεία κυκλοφορία. Πρόκειται γιά ἕνα περιοδικό πού διανέμεται δωρεάν σέ συγκεκριμένους ἀναγνώστες. Οἱ ἰδέες τοῦ Κ. Παπαϊωάννου διακινουῦνται ἀργά καί μέ δυσκολία. Τό κείμενο πού διαβάστηκε περισσότερο ἀπό νέους ἀνθρώπους, κυρίως φοιτητές, εἶναι τό πρῶτο ἔργο του «Ὁ ἄνθρωπος καί ὁ ἴσκιος του», ἐφόσον τήν περίοδο 1950-1953 τό *Σπουδαί* καλύπτει, ὥσπου νά ἐκδοθοῦν τά *Νέα τῆς Α.Β.Σ.Π.*, καί τήν ἐνημέρωση τῶν φοιτητῶν γιά τό πρόγραμμα σπουδῶν, τήν ἐξεταστέα ὕλη, τίς ἐγγραφές κ.λπ.

III

Ὁ Κώστας Παπαϊωάννου, μετά ἀπό ἀναγκαστική ὑπερορία στή Γαλλία, θά ἐπανακάμψει στήν Ἑλλάδα τό 1956 καί θά δεσμευθεῖ νά πραγματοποιήσῃ ἕναν κύκλο διαλέξεων στήν Ἀνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν καί στόν φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός». Τήν 1η Φεβρουαρίου 1956 θά μιλήσῃ σέ πυκνό ἀκροατήριον στόν «Παρνασσό», μέ θέμα «Ὁ Μάρξ καί ἡ Μεταφυσική τῆς Τεχνοκρατίας».¹⁹ Λίγες μέρες ἀργότερα σέ συγκέντρωση τοῦ «Ὁμίλου Σπουδαστῶν καί Πτυχιούχων ὑπέρ τῆς Πανευρώπης», θά μιλήσῃ μέ θέμα «Ἡ Εὐρώπη στήν ὥρα τῆς πλανητικῆς ἱστορίας».²⁰ Ἀπό τό ἔτος αὐτό καί μετά ὁ Κώστας Παπαϊωάννου θά θητεύσῃ στό Πανεπιστήμιο Πειραιῶς καί συγκεκριμένα στό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν καί στό Κέντρο Ὁργάνωσης καί Διοίκησης. Στά Κέντρα αὐτά διδάσκει ὡς καθηγητής ἢ μέ ἀπλή ἐντολή διδασκαλίας.

Τήν περίοδο 1957-1958 θά ὀρισθεῖ καθηγητής τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν καί θά διδάξῃ τό μάθημα «Φιλοσοφία καί Κοινωνιολογία» (Α' καί Β' ἔτος), δίπλα στούς Χρῆστο Ἀγαλλόπουλο, Φαίδωνα Βεγλερή, Σοφία Γεδεών, Ἀθανάσιο Κανελλόπουλο, Κωσταντίνο

¹⁸ Βλ. Constantin Costa (Κ.Π.) «L'emploi du passé», *Νέα τῆς Α.Β.Σ.Π.* 1959-1960, Ζ' ἔτος, τχ. 3, σ. 97-106.

¹⁹ Βλ. *Νέα τῆς Α.Β.Σ.Π.*, τχ. 13, ἀκαδημαϊκό ἔτος 1955-1956, σ. 79-90. Κεντρική θέση τοῦ ὀμιλητῆ ἦταν ὅτι ἡ μαρξιστική ἀντίληψη, ἡ ὁποία θεωρεῖ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ὡς τήν κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας, δέν στηρίζεται σέ θετικά δεδομένα τῆς ἱστορίας, ἀλλά ἀπορρέει ἀπό μιά φιλοσοφική μεταφυσική θέση, ἡ ὁποία ἀποδίδει πρωτεύουσα σημασία στίς τεχνικές ἀξίες.

²⁰ *Νέα τῆς Α.Β.Σ.Π.* 1959-1960, Ζ' ἔτος, τχ. 3, σ. 6-8.

Σημαντήρα, Σωτήρη Ἀγαπητίδη καί Ἐνρί Μεντράς (Henri Mendras).²¹

Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου στά μαθήματα ἦταν ἑλλιπής, λόγω τῆς ἀνώμαλης πολιτικῆς κατάστασης ἐκείνη τήν περίοδο καί τῆς δυσκολίας νά ἐξασφαλίζει κάθε φορά τήν ἄδεια εἰσόδου στή χώρα. Ἀπό τήν προφορική ἐπαφή πού εἶχα μέ τή γραμματέα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν (ΚΚΣ) ἐκείνη τήν ἐποχή, Ἀφροδίτη Καπετανάκη, ἀποδεικνύεται ὅτι ἀνάμεσα στίς γραπτές πηγές καί τήν προφορική ἱστορία ὑπάρχει δυσαρμονία, γεγονός πού πρέπει ὁ ἐρευνητής νά τό ἔχει κατά νοῦ ὅταν μελετάει μιᾶ παρωχημένη ἱστορική περίοδο. Ἡ συμμετοχή τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου στήν ἐκδοτική δραστηριότητα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν εἶναι βαρύνουσα γιά τή συγκεκριμένη περίοδο τοῦ Κέντρου.

Τά Κέντρα Σπουδῶν τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν ἀπέτελεσαν γιά τήν ἐποχή τους ἕναν πρωτοποριακό θεσμό. Συνδυάζονται μέ τό πρόγραμμα σπουδῶν τῆς Σχολῆς καί προσφέρουν θεωρητική μὀρφωση μέ ἐπαγγελματική ἐξειδίκευση. Ἔτσι, τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἀποτελεῖται ἀπό δύο τμήματα, τό διδακτικό καί τό ἐρευνητικό. Τό πρῶτο ἀποσκοπεῖ νά δώσει στέρεη κοινωνική μὀρφωση. Πέραν τῶν διδακτικῶν σκοπῶν, τό Κέντρο προχωράει καί στήν ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, γιά τήν προώθηση τῶν ὁποίων ἐπιστρατεύεται ἡ βοήθεια τῆς κοινωνιολογίας, τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας, τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, τῆς κοινωνιογραφίας, τῆς κοινωνιομετρίας καί τῆς κοινωνικῆς στατιστικῆς.²²

Γίνεται φανερό ὅτι τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀνωτέρας Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν βρίσκεται στό ἐπίκεντρο τῶν προσπαθειῶν πού καταβάλλονται ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50 γιά τή συστηματική διερεύνηση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μέ ἐμπειρικές μεθόδους. Ἡ συνεργασία τοῦ Μεντράς, καθώς καί ἄλλων ξένων ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων, μέ τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν σηματοδοτεῖ τήν ἀπαρχή τῆς ἐμπειρικῆς κοινωνιολογίας στήν Ἑλλάδα στήν διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '50.

Δέν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ἕνα βασικό στέλεχος τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ὁ Ἀθανάσιος Κανελλόπουλος, ἀναγνωρίζοντας

²¹ Βλ. Ἀ' Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν τῆς ΑΒΣΠ: Μελέται, Ἐκδοση Ἀνωτέρας Βιομηχανικῆς Σχολῆς, ἀκαδημαϊκό ἔτος 1957-1958, σ. 16'.

²² Στό ἴδιο.

τή σημασία τῆς μελέτης τῆς κοινωνικῆς διάστασης τῶν οικονομικῶν φαινομένων, στρέφει λίγο ἀργότερα τό ἐνδιαφέρον του στά *Οἰκονομικά τῆς Ἀνάπτυξης*.²³

* * *

Τό Κέντρο Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἀφοῦ συμβάλει μαζί μέ ἄλλες ἐπιστημονικές ομάδες, κοινωνιολογικές ἐκδόσεις καί ἐρευνητικά σχήματα στή δημιουργία τό 1959 τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, θά ἀρχίσει νά ὑποχωρεῖ μετά τό θάνατο τοῦ Στράτου Παπαϊωάννου, πατέρα τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου καί τή μετατροπή τῆς ἴδιας τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς σέ Ἀνώτατη Δημόσια Σχολή, στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960.

Ἡ ἐξεταζόμενη περίοδος ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 ὡς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, συνιστᾶ γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες μιά κριτική περίοδο πού καί γιά τίς τελευταῖες καί γιά εὐρύτερους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐποχή τῶν μικρῶν Ἀνοίξεων.²⁴

Οἱ σχέσεις τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου μέ τίς Βιομηχανικές Σχολές θά ἀτονήσουν ἀπό τήν ἐποχή αὐτή καί μετά, καί θά ἀναθερμανθοῦν στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καί ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ὅταν θά ἀποκτήσει ἐπαφές μέ τούς κύκλους τοῦ Colloque d'Athènes, διεθνούς συμποσίου πού διοργανώνει ἡ Ἀνωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιᾶ.

Γίνεται ἔτσι ἀντιληπτό ὅτι ὁ Κώστας Παπαϊωάννου κατέχει μιά περίοπτη θέση στήν ἱστορία τῶν Βιομηχανικῶν Σπουδῶν πού μετεξελίχτηκαν ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο Πειραιᾶ καί ἔχει συνδεθεῖ μέ μιά κρίσιμη πολιτική καί πολιτιστική περίοδο γιά τήν πατρίδα μας.

Πρόκειται γιά ἕνα μικρό ἀλλά φωτεινό διάλειμμα στή γαλλική του περίοδο, περίοδο πού τόν χαρακτηρίζει ὡς ἕναν ἐξέχοντα Ἑλληνα τῆς πνευματικῆς διασποράς.

²³ Βλ. «Ὁδηγός Σπουδῶν», Ἔκδοση Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, Πειραιᾶς 1963, σ. 8.

²⁴ Βλ. Ἰωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, «Εἰδικό ἀφιέρωμα, γιατί;» στό *Κοινωνικές Ἐπιστήμες καί Πρωτοπορία στήν Ἑλλάδα 1950-1967*, Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν-Gutenberg, Ἀθήνα 2003, σ. 47-48.